

НАРМИН МОДХАЖ

БОООВА

НАРМИЦ / МОДХАЖ

БООВА

61-13—2

*келврмүд
болн түүк*

ХАЛЬМГ ДЕГТР НАРНАЧ
ЭЛСТ—1961

ТҮҮМР

«Күн дөнгөр,
Шовун далваһар»
(Хальме үлгүр).

СӨӨННЬ ӨРЭЛЛЭ

Өргн тег талваһад, унтж кевтнэ. Теңгрин олн оддуд чирмдж һазр герлткх саната. Болв, шин һарсн сар теднэ сүринь дарад, һазрин көрс герлэрн үсэрүлж налав. Сержгнсн салькн бахнд өлгөтэ шамиг цааран-нааран нээхлүлж улм күчлэд үлэв.

Шамин герлд хаша дотр сүүкнж киһһән авад цатхлг хөн кевлһән кевж кевтнэ. Хар цегрәчәр кесн хашабас зөвәр өндр — хойр метр шаху. Басин хойр үзүрнь ик саран өнцгүдлэ негдж түлгдж. Саран үүднь сул. Хөөдин зэрмнь басд, зэрмнь хаша дотр кевтнэ. Хашан ик үүднэс хойр ноха уята бээнэ.

Өмн бээсн герэс нег күн һарад хөн тал ирж йовна. Нохас сүүлән шарвадж гиинцхэв. Бахнд бээсн шамиг ирсн күн тээлэд авб. Нээхлжэсн шам эн күүнэ сөрсэсн шар сахлинь, нимгн хо цаһан чирэгинь илткв.

Хашан үүд тээлэд орхар седхлэнь, барун бийд уята бээсн ик хар ноха залу тал сүүлән шарвадж һэрәдв.

— Барг, кевт! Бичэ альвлад бә! — гисн залуһин дун сөөһин аһариг хәһлж соңсгдв.

Басур орад залу хөд дундахур йовв. Сарад орад, хэрү һарч ирэд, хашан үүднд кевтсн бахн деер сууһад, залу уха туңһав.

«Гем-шалтг уга, үвлэс сээнәр һарх бээдл һарвдн. Өмнк эркн төр-малин чидл хэрүлл уга бээж, ик ноос авлһн. Зурһан килограмм ноос хөн болһнас авна гидг наадна юмн биш. Олн әмтнә чирэд өгсн үг. Күн мини

келнэс татсн уга, эврэн амн үгэн өглэв. Одал чирмэх керг».

Залу шалвриннь хавтхас тунгргг харһж авад эвтэк-нэр эвксн газетэс цаас шуулж авад тэмк орав. Тэмкдэн һал орулж авад, уга харһж татв. Тунгргцкан хэрү хав-тхлчкад, залу цааранднь ухалв: «Өгсн үгэн күцэхв. Нид-нэ хөд үнд дорхинь эццн болн наснь баһ билэ. Тер бийнь таваһад килограмм ноос авлав. Эн жил зурһан чигн болг, гем уга, күцх».

Хөөч босн тэмкэн хойр-һурв киилж татад, үлдлднь нульмад хашан ирг тал шивчкв: һазрт бээсн шаман авад харв. Гиинж байрлад һэрэдсн Баргиг хэрү түлкч-кэд, хашан амиг деесэр боочкад, хэрү гертэн ирв.

Һатц өрө харһу, эмтн унтж кевтнэ. Наатк өрөднь: нег орн, шуһуд стол, хээсн-шаһн бээнэ. Бешин амнд кев-тсн арһсиг хойр-һурв хуһлад һалд тэвж оркв. Шаман унтрачкад, залу хувцтаһан орн деерэн гедргэн кевтв. «Невчк дуг гигэд авсв» — гих ухан хөөчин нөөрт диин-грсн толһад орв. Медмжэн уга аныгдсн нүднэ өмннь жирлһн гүүсн болад одв. Хөөч нөөртөн диилгдв...

Хөөчин нөөрт генткн һал цэклсн болад одв. «Үвлэр яһад һал цэклжэхмб?» — гиж нөөртөн санв. Һал цэклһн улм иктдсн болад йовна. Уульсн нохан дун чигн сонс-гдсн болв. «Акад юмн, ноха яһад уульв эн? Хара юмн биш», — гиж зүүдлэд хөөч хэрү серэд бээв. Нүдөн секл-һлэнь терээр һал падрсн үзгдэд бээв.

— А, а! — гин хөөч һарч гүүв. Хөөч гүүж ирн долв-ксн улан түүмр үзчкэд яах-кехэн медл уга, аэмсэд зог-св. Дакн үкс гүүһэд һал орчксн хашан үүд секв. Болв, һалин зальд үүдэр мал һарч бээхш. Тигэд хөөч нег хө шиирэснь тач харһв. Үүг дахад нааткснь һарх гиж сан-жана. Болв, һал тал хөд һарчахш. Эдн цугтан шоож зог-сад, ормасн көндрж өгчөхш. Тигэ бээтл һал улм күч авад малиг энгдэн бүслэд авад ирв. Хөөч цааран гүүһэд, саран өңцгт бээсн үүд тээлэд шоосн хөдиг эрэ гиж цүв-рүлж харһв.

Энд-тендэс эмтн гүүһэд ирж йовна. Түрүн болж хол биш бээсн Савелий Петрович (эс гиж энүг Савк гидмн) Доржин Очр гүүж ирцхөв. Эн хойр һаза мал манжаж. Болв эдниг һурвн дууна һазрас йовһар гүүһэд иртл һал гүдж одв.

Ирсн улс басин үүдиг хамхлж уңһаһад малиг көөж харһв. Ус элс цацлдад, түүмр унтрах арһ хээлдв. Чирл-

дэ-татлда бээж сарад бээсн хөөдиг цугтнь гишнѳ гарһад авцхав. Зуг, бас дотр тэв шаху хөн үлдв. Зэрминнь нооснд һал орад эмдэр шатлдв. Хашад уята хойр нохан негнь уяһан таслж һарч. «Барг» — ноосндан һалта һазр деер көлврв.

Очр, Савк эзн хөөч һурвн һал деегүр һэрэдж орлдад, хөөдиг нежэдэр нурһн деерән үүрч һарһв. Һалин заль дэрвкэд, орхд күчр хату болад ирв. Болв, эдн утанд булхад орцхав. Хөөдиг харһсинь татад һарһад бээв. Төгэлнѳдән падрсн һал хувцнд орв. Хурдлад, һарһһнлань, Очр хээкрв:

— Савк, хай, һазрт көлвр!

Эзн хөөч Савк деер киисэд, цогцарн дарж Савкин хувцнд орсн һал унтрав.

— Делэ, болж-болж, бийим дарж алнач,— гиж Савк дорас келв.

Эзн хөөч Делэ шатсн тоотиннь киилгән шуулж хаяд, хэрү һалур орхар седв. Киссн Савк үкс өндән, Делән көлэснь тач зогсав.

— Делэ, болж, дакж һалд бичэ ор!

— Савк, юн гинэч?— гиж Делэ сурв.

— Арһ тасрв, Делэ. Бичэ ор.

Савк босад хөөчин һарас чанһур атхад авв. Делэ Савк тал хэлэж оркад, дакад падрсн түүмр гердэд, генткн ухан орсн мет, хээкрв:

— А, дэрк!— үкс доран сун тусн бичкн күүкд мет асхрульж уульв.

Савк бас сууһад, көлсн асхрсн өрчдән хөөчин чичрсн ээм шахад, теврн келв:

— Хуурв! Болв!

Эн заагур, совхозас ус зөөдг машид ирлдэд, түүмр унтрав. Бас бээсн һазрт көк үмсн болж, дунднь зөвөр ик көвкэсн үмсн бас үзгдв. Эн шатсн хөөдин күш.

Өр цээв. Хош бээсн ормин өөр бичкн хар машин ирж зогсв. Түнэс совхозин директор Иван Матвеевич, парт-орг Нимгр, милицин уполномоченный Хар һурвн һарч ирв. Болсн йовдл үзж оркад, Иван Матвеевич хээкрв:

— Делэ, хөөч бээнү?

— Бээнэ,— гисн дун соңсгдв.

Шатсн саран үлдл талас хувцнь шатсн хойр күн көтрлдсн аашна. Эдниг үзэд, Иван Матвеевич дууһан тач келв:

— Яһна гидг энв? Делэ юн болв?

Заяни бичкн цогцта Делэ улм бичкрсн болад одв.

— Гем мини, дурарн болтн. Ямаран чигн засг өгтн дааж бээнэв. Олна дала мал шатаж алсна хөөн, нанд нам, назр деер эмд бөөхэд чигнь кERG уга.

— Яһад шатв?

— Яһад шатсинь кен медхв. Герт орад кевтлэв, унтж очв. Серн гихнь түүмр төгэлцгдэн шачаж,— гиж хөөч келв.

КЕСН ГЕМ ЭЗЭН ТЕМЦДГ...

Бичкн цаһан камерт Делэ хөөч сууна. Ик деер бээх дөрвлжн терзэр өдрин герл эрэ үзгднэ. Дотрнь орн бээнэ, түүнэ өөр цаһан модар кесн стол. Һанцхн бээсн стул деер суусн хөөч, хойр тохаһан стол деер тэвэд, һарарн шанаһан түшэд, герин нег булцгур хойр нүдэрн шилтж хэлэхэд сууна.

Өцклдүр асхн нааран авч ирж орулхд эн хар үстэ билэ, ода нарна герлд хэлэхлэ—толһань цаһан цасн болж цээж. Камерт милиц авч ирэд орулхд эн кевэр хөөч эклж суула, тер кевэрн сөөнь дуусн көндрл уга сууһа. Эн ут сөөһин туршарт хөөч ю эс ухалсн болхв?

...Э, тер хөрн зурһадгч намр билэ. Өнчн Делэ байна мал хэрүлж йовла. Намрин хар салькн шуурха бор өрмгиг ивтлж цогц мухмудт күрч бичкн көвүг чичрүлв.

Үд болад, нарн бичкн ээһэд үкрчиг байрлулж йовсн көмлэ, ар сала талас ик халтр мөртэ залу ирв.

— Менде, көвүн!

— Менд.

— Энч кенэ үкрв?

— Бальжан Манжин.

— Һанцхарн хэлэдвч?

— Һанцхарн.

Мөртэ залу көвүнэ нэрхн ут күзү хэлэж, аэрстэ арснь шуурсн хар көлинь үзж көөркд санань зовв. Кедү бичкдүд байна малин ард энлж йовдг болхв?— гиж эн санв. Санчкад көвүнэс сурв:

— Нернчн кемб?

— Эмтн Делэ — гинэ.

— Делэ? сурһуль сурх санан угай?

— Намаг кен сурһульд тэвхмб?

— Советин йосн тэвх.

— Кен меднэ, манла адль улс сурһульд оч гих юмн соңсгдхшл.

— Не, нааран морд... Залу зүн дөрөхөн султхад, көвүнд дөнг болад, ардан сундлж авад халтрин хурдн сайгар харв.

Удл уга өндр зо деер харч ирв. Өмн бийднь цаһан гермүд үзгдв. Харарн зааһад залу келв:

— Тер гер үзжәнч? Школ, чини бээх гер.

— Үзжәнэв. Дэдэ, неритн кемб?

— Нерм Эрднь. Сельсоветин ахлачв.

...«Эрднь, Эрднь»,— гиж көвүн дотран давтв.

Тер өдр Делә күн болсара идж үзэд уга борщ гидг махта хот идв. Дакад бийән уһаһад цевр-цер хувц өмсж орнд орж кевтв. Бичкн үкрчин зүркн байрлж өрчдән цокв.

Һүчн негдгч жил Эәдрхнд оч профшколд сурһуль дасв. Сурһуль чиләхин нег жил үлдсн цагла гемтэд, Делә төрсн һазртан ирлэ.

Делә арвн нээм күрсн цагасн авн эклж колхозин малд көдллэ. Ода цагт дадмг малч болж тоолгддг күн.

Үвлин дундурт Элстд болсн Таһнчин малчһрин ик хургт сәәнәр шунж көдлсндән Делә мөрә авла. Сөөг-сө гил уга, өдриг—өдр гил уга шунж көдлэд, хөөдән сән чинәтә өскж бәәсн болдг. Кедү сө нөр уга, кедү өдр амрлһн угаһар көдлсн болхв! Хурһн болж төрснәснь авн зусг күртлнь хадһлна гидг ик көдлмш.

...Ода? Нег часин дунд кесг хән шач одв. Өскнә-босхна гидг олн сар, олн жил, терүг шатана-үрәнә гидг—негхн час! Яһад тер шатв? Өшәтә күн шатаһад орксн болхий? Нанла өшәтә кен бәәсн болхв? Тиим күн уга. Түүмр өгх нег чигнь күн мана совхозд уга. Би түүг сән меднәв.

Тигэд яһж шатв?.. Я, яһлав! Хаша—бас дотр бәәсн бахн деер оч суулав, туңгрцган һарһад, тәмк ораж татлав. Тәмкин үдл иргд хайчксн, тер уһһад, түүмр болж һарсний? Болв, би түүг нольмад хайлав. Күцц унтрал уга хайсн эс болхинь... Тиим болсн, эс гиж түүмр альдас ирхв?

Гем мини. «Кецин усн һуһан темдг, кесн гем эзән темдг». Шулуһар зарһим кеж нег талгшан йовүлж, көдлмш келгхинь болх билэ. Хара яһж үүнд суухв? Өмтн долан жилә зура күчәхин төлә шунж көдлжәцхәнә. Би теднәс яһж үлдхв? Орн-нутгтан, эңкр партыдан дөнг-нөкд болл уга яһж суухв?

— Шулуһар зарһан кетн, көдлмшт күргтн!

Игж хээкрэд, Делэ үүд цокв.
 — Юн болв?— гиж милиционер сурв.
 — Зархим шулуһар кетн!
 — Иим шулуһар кегдм биш. Кен гемтэ, кен буру-
 таһинь йилһх кертгэ.
 — Гем һанцхн мини. Би һанцарн даажанав.
 — Арһулдтн, залу ах, бичэ адһтн. Би оч мөшкэчд
 келнэв,— гиж хэлэсн милиц келв. Тер тигж келэд йовж
 одв. Зөвэр удан болсн хөөн дакад үүд тээлв.
 — Тер үүднүр ортн,— гиж милиц Делэд келж, тата-
 та үүднүр заав.
 Делэ сурлһ авчах мөшкэчд сансн ухаһан нул уга
 келж өгв. Келсинь цугтнь бичж авад, мөшкэч келв:
 — Үнн седклэн келж өгсндтн, ханжанав. Болв хөөнө
 һарунь йир ик. Долан-нээмн жил авх бээдлтэт.
 — Кедү болна болснь болг. Зуг өтрлж зарһан кеж,
 намаг көдлмшт күргхлэ болх.
 Мөшкэчин цааснд һаран тэвж өгэд, Делэ хэрү эврэн
 камерт оч суув.

ХУРГ

Асхн гү тэвх кемлэ хург эклв. Дөрвдгч фермин бич-
 кн клубт эмтн дүүрч одв. Герт багтл уга, зэрмнь һаза
 зогсцхав, герин хойр үүдиг хойраһинь татчкв. Фермд
 түүмр шатсна учрар эндр хург болжана. Болв, эн хургиг
 совхозин директор, парторг, местком чигнь кежэхш. Хург
 болхин тускар зар тэвснь хойр күн, хойр хөөч: Савк
 болн Очр. Делэг районур авад йовж одхла, эн хойр Сав-
 кинд оч күр кеж. Юуна учрар күүндсинь эмтн мед-
 жэхмн уга, манһдуртнь эн хойр зар тэвж, эмт хурав.

...Хургиг Савк эклв.

— Залус, түрд гитн, хурган эклий.

— Зөвтэ, зөвтэ.

— Хург ахлх улс шиидх кертгэ.

— Савк, Очр хойр болг.

— Тиим чигнь болтха. Очр, нааран һарч су.

Очр ирж суув. Хургин ахлачнр хоорндан шимлднэ.
 Дакад, Очр босна.

— Залус, экчнр, дүүнр! Мана хургт нег төр тэвгдж
 бээнэ: түүмр шатсна тускар. Нань келх-сольх юмн
 бээнү?

— Уга, уга.

— Тигхлэ, негдгч төрин тускар Савк Петрович үг келн гижэнэ.

Савелий Петрович эмт хойр-хурв хэлэхэд, хоолан ясад үгэн эклв.

— Үүрмүд, энкр иньгүд! Мана совхозд ик аюл һарсн бээнэ: Делэ хөөчин хаша шатад, дал һар хөн һару болж одсинь меднэт.

Тер юуна учрв? Хооман учр. Делэ бийнь манд келв: «Хө эргж оркад, хэрж ирэд кевтлэв, дуг тусад унтж очв». Би бас тер түүмр үзлэв. Генткн һал падрад одв. Һурвн дуунаһас гүүнэд иртл хулсн бас төгөлнгрэн һалд авгдж одв. Һал үзчкэд цааһас Очр гүүж ирв. Ман хой-риг ирхлэ, Делэ һанцарн ноолдад бээж.

«Эмт юнгад эс серүлвч?»— гиснд мартчкжв болв.

— Малан хайчкад, унтад кевтснәннь зөв болад бээ-хмб?— гиж олнас негнь келв.

— Би Делэг харсж бээхшв. Гемнь—түүнэ. Тер дотр совхозиг ик һарулла харһулсн бээнэ. Болв, Делэг юн күүһинь бас меднэвдн. Эн һазрт төрэд, мана совхозд көдлэд өсж боссн күн. Бидн Делэг баһаснь авн мед-нэвдн. Көдлмшэрн болхла күүнэс үлдл уга көдлдг күн. Ода эн, элдү йовдлла харһж одв. Яахм энүг?

— Засгла, зарһин догшнла харһулхмн!— гиж дакад негнь хэкрв.

— Терчнь чигнь болдг үг. Болв, талданар авад уха-лий. Делэ—мана үр. Талин му ухан уга, шунмһа көдл-мшч. Түүрмд мана цагт кениг бэрнэ? Кү алдг, хулха-хулд кедг, аля-азд улс орна. Чик-чилгр Делэг теднэ за-агт орулж тус бээхий?

— Мел тус уга!— гиж хээкрсн дун соңсгдв.

— Чик, чик. Сэн седклэр бээдг Делэг азд-андн, алач махч улс заагт орулж зоваж болшго.

— Тигэд яһтха гижэнэт?

— Олна даалһврт авхмн,— гижэнэвдн.

Бидн оларн шийдвр һарһад Делэг эврэн даанавдн гиж сурхла зарһ иткж өгх...

— Болдг чигнь үг!

Делэг түүрмд суулһад манд мел олз уга. Ода түүр-мэс һарһад авхла эн улм шунж көдлх. Энүнэ улан махн болсн зурһан күүкдинь кен асрхмб? Гергн Булһнь һанц-харн тедниг теткж чадхий? Йилһэс уга тер күүкднь мана һарт үлдн гижэнэ. Тедниг бидн хэлэх зөвтэвдн.

Оларн дааһад, авхла Делэ өмнк кевтэн көдлж орн-нуттан олз оруулн гижэнэ. Эврэннь күүкдэн өскөд — босхад авн гижэнэ. Минийһэр болхла: хургин шийдвр харһад, Делэг һар деерэн даалһж авхмн.

— Чик, чик! Олнас күчтэ юмн уга — оларн авч чад-хвдн.

— Чикнь-чик, олна даалһврт авч болхм зуг, совхозин дала һару яахмб? Делэ кедү жилдэн ял өгхмб?

Тиим ик ял кезэ тер өгч чадх билэ? Тэвэд өгчхмн

— Тигж болш уга. Совхоз һарутх зөв уга. Ялинь бүклднь авгдх зөвтэ,— гиж Савелий Петровичд үг өгл уга кесг улс хээкрлдв. Тедниг чиннэд зогсж бөөһэд, хөөч һаран өргэд, келв:

— Үүрмүд, арһулдтн, дараһарнь келий. Очр бидн хойр эн төр тадн дотр тэвхлэрн, совхоз һаруһинь даатха гиж санжахшвдн.

— Кен тигэд даахмб?

— Бидн, оln көдлмшчнр. Күн болһн нежэд хө өгвчн, дала мал цуглулж болхмн. Манд тертн юмн биш. Орн-нутг һаруһан хэрүлх. Делэ хәрж ирж күүкдтэн үнр болж, көдлмштэн улм шунх .Би эврэн хойр хө өгчәнэв. Очр чи дахчанч?

Очр:

— Савкин келсн чик гиж сайжана. Би бас хойр хө өгчәнэв.

— Би бас хойр хө.

— Би негиг.

— Намаг бас.

— Намаг бичтн!

— Түрд гитн, арһулдтн, дараһарнь бичж авнав.

Ахрхн көк карандашар, ут цаһан цаасн деер гүүлгж Очр дөңг болжах улсин нерд бичв. Тедн дотрас ценнэд совхозин һахач Манжин Цаһана дун сонсгдв.

— Очр, энтн хөн угань яахмб? Һахан кичг авхмт?

Эмтн инэлдэд, альх ташлдв.

— Һахан күүкчн болг, йилһэс уга,— болж Очр инэв. Савелий Петрович һаран өргв.

— Залус, түрд гитн! Дөңг эс болхар бөөх күн уга болж һарв. Тигхлэ шийдвр бичхмн. Негдгчнь: «Совхо-зин көдлмшчнр дөңг болж, түүмрин һару даахмн. Хой-рдгчнь: Делэ хөөчиг олна даалһврт авх делегац дотрасн шийдхмн. Кениг тэвий?

— Чамаг, Савкиг!

— Очриг!
 — Цаһаниг!
 — Ёурвнь болхий?
 — Болх, болх!
 Хөөч Савк:
 — Дакад нег шиидвр бичхмн. Шатсн сара бас хой-
 риг оларн кеж болхмн.
 — Чик, дарунь кеһэд хайчкхвдн!
 — Сэн кү айстан суулһад керг уга!
 — Оларн даахмн!
 — Делегацд орсн улс үкс гиж йовтха.
 — Оларн даахмн.
 Игж хээкрлдж кедлмшчнр хурган чилэв. Шуугад
 йовсн улсин хоорндан күүндсн үгнь соңсгдв:
 — Хург гидг эн!
 — Шинэр болсн хург!
 — Олна күч иждүлхмн!
 — Демэр бөөхлэ, деесэр чолу керчдг!
 — Күн дөңгэр, шовун далваһар!

ЗАРЬ

Зарһин герт эмтн гисн юмн дүүрцг. Эмтнэ кийһэс гер-
 һал түлсн эдл халж. Зарһ чилжэнэ. Зарһч—маштг нэр-
 хн хар гергн босв. Зарһчин хойр талнь дундин наста
 хойр залу сууна. Нег талнь прокурор, наадк талнь үүл-
 лэ харһсн — Делэ.

«Эрэсэн Федерацин нерн деерэс»,— гиж зарһч эклж
 умшв. Эмтн цуг э-чимэ тасрад, зарһчин келсн үг хавлж
 чиңнлдв.

— Эн төриг сээнэр йилһж күүндэд, зарһ шиидв:

«Хөөч Делэн һарһсн гемнь илтгдв, гемтэ күн догшн
 засгла харһх зөвтэ билэ.

Болв хөөч кесг жилдэн сээнэр кедлж йовсн учрар,
 совхозин оln кедлмшчнр хөөчиг олна даалһврт авхар
 сурсн учр деерэс, хөөч Делэг совхозин олна даалһврт
 өгхмн».

Эмтн шуугж альх ташлдв. Савелий, Очр, Цаһан һур-
 вн Делэ тал гүүлдв. Делэ эдниг теврж үмсэд, келв:

— Кесн ачитн кезэ чигнь мартхн угав. Цугтадтн хан-
 жанав, чирэһитн улалһхн угав.

Элст, 1958 жил.

ҺАРҒ

К е л в р м ү д

Халх..

Эңгин нег көвүн

5

Түүмр

19

Хүрм

28

Тийм нутг бээнә

38

Боова (т ү ү к)

51